

Andrejs Vasks

Bīlavu “velna laivas” izrakumi un rekonstrukcija 1999. gadā

Laivveida akmeņu krāvumi – t.s. velna laivas – ir senkapu grupa netālu no Valdemārpils Talsu rajonā. Šādi senkapi reģistrēti piecās vietās: Valdemārpils Birzniekos (Zaķos), Lubes Bīlavos, Lubes Lībēs, Lubes Mušiņās un Dundagas Plintiņos. Laivveida akmeņu krāvumiem dažkārt pieskaita arī senkapus Rendā Kuldīgas rajonā, tomēr tas, šķiet, ir cita veida arheoloģiskais piemineklis. Latvijas Vēstures muzeja arhīvā ir ziņas par vēl diviem eventuāliem laivveida senkapiem Valdemārpils Paušās un Pojās.

Apbedīšana akmeņu laivās ir tipiska Skandināvijas tradīcija kopš neolīta beigām līdz vikingu laikmetam, kas īpaši raksturīga kļuva bronzas laikmetā. Laivveida akmeņu krāvumi sastopami Zviedrijā, Norvēģijā, Dānijā un Somijas piekrastes zonā. Daudz šādu senkapu ir Baltijas jūras salās – Bornholmā, Ālandu salās, Ēlandē, bet it īpaši Gotlandē, kur pēc dažādu autoru datiem ir 312–350 akmeņu laivu.¹ Baltijas jūras austrumu piekrastes zemēs līdzīgi pieminekļi sastopami reti. Viena laivveida akmeņu konstrukcija atklāta kādā uzkalniņā Espenheimā, bij. Austrumprūsijā,² viena – Vjao akmeņu krāvuma kapulaukā Tallinas tuvumā Igaunijā,³ bet divas velna laivas viena otrai galā izpētītas Sāmsalā Sirves ragā.⁴

Kurzemē minētajās piecās vietās kopā bijušas deviņas velna laivas, un tās visas jau 19. gs. otrajā pusē ir arheoloģiski pētītas. Šo pētījumu rezultāti apkopoti J. Dēringa,⁵ K. Grēvinga,⁶ E. Šturma⁷ un J. Graudoņa⁸

publikācijās. Skandināviskā rakstura dēļ šie savdabīgie pieminekļi minēti vēl daudzās citās Latvijas aizvēsturei veltītās dažāda rakstura publikācijās.

20. gs. 70. gados, veicot meliorāciju, pilnībā tika nopostītas akmeņu laivas pie Plintiņiem un pie Lībēm, bet laivai pie bij. Mušiņu mājām virsū uzkrauta no tīrumiem novākto akmeņu kaudze. Šo postījumu dēļ dabā saskatāmas vairs tikai laivas Birzniekos un Bīlavos. Tā kā tās ir vienīgās saglabājušās vēlā bronzas laikmeta laivveida akmens kapenes visā Baltijas jūras austrumkrastā, radās doma vienu no tām rekonstruēt kā arheoloģisku brīvdabas objektu, pirms tam to vēlreiz arheoloģiski izpētīt. Izvēli par labu Bīlavu laivai noteica tas, ka:

a) šīs laivas būvē bija izmantoti lielāki akmeņi, tāpēc tā vizuāli iespaidīgāka,

b) tā atrodas vieglāk pieejamā vietā – pie lielceļa,

c) šeit bijušas divas laivas pretstatā Birzniekiem, kur tikai viena.

Projektu īstenoja LU Vēstures un filozofijas fakultātes Arheoloģijas un vēstures palīgdisciplīnu katedras un LU Latvijas vēstures institūta ekspedīcija no 1999. gada 29. jūlija līdz 15. augustam. Darbu pamatā veica 1. un 2. kursa studenti, kas specializējas kultūrvēsturiskās vides aizsardzībā un kuriem tā bija arī arheoloģiskā lauka darbu prakse. Projekta realizāciju finansiāli atbalstīja Kultūrkapitāla fonds, Latvijas Zinātnes padome un Latvijas Universitāte.

Bīlavu laivveida akmeņu krāvuma senkapi atrodas Talsu rajona Lubes pagastā 300 m uz ZR no Bīlaviem Nogales–Lubes lielceļa labajā pusē valsts mežā. Šeit 15 m attālumā no lielceļa viena otram galā no lieliem laukakmeņiem bija izveidotas divas laivas, kuru kopējā ass orientēta ZR–DA virzienā (azimuts 308°). Abās laivās 1863. gadā izrakumus veica J. Dēriņš, bet jau toreiz tās bija postītas, izlaužot bortu akmeņus. Kā J. Dēriņam stāstīja Lubezeres skolotājs Šteinfelds, pirms 20 gadiem (tātad drīz pēc 1840. gada) abas laivas vēl bijušas veselas. ZR laivai bija saglabājušies tikai galu akmeņi, bet trūka bortu akmeņu. Saglabājušies bija arī apbedījumi laivas iekšpusē. Arī DA laivai daļa bortu akmeņu bija

aizvesta – no 38 akmeņiem bija palikuši 20. Taču DA laivas iekšpusi divus gadu pirms J. Dēringa bija izrakņājuši vietējie jaunieši.

ZR laivas garums bijis 49 pēdas (14,94 m), bet platums – apmēram 10 pēdas (3, 10 m). Laivas vidusdaļā zem puspēdu (0,15 m) biezas humusa kārtas atklāja samērā pavisli liktu laukakmeņu bruģi. Dziļāk atradās smiltis un akmeņi, kā arī liela akmens plāksne ar gludu apakšu. Tā sedza no mazākām plakanām akmens plāksnēm izveidotas trijstūrainas, apakšējā daļā sašaurinātas kameras (to caurmērs $\frac{3}{4}$ –1 pēda, t.i., 23–30 cm). Pavisam J. Dēringš fiksēja 10–12 šādas kameras, turklāt tās bijušas izvietotas cita virs citas trīs stāvos. Kameru pildījumā bija smiltis, jauktas ar degušiem cilvēku kauliem. Šie kalcinētie kauli vairāk bija apakšējās kamerās. Tur atrada arī dažas trauku lauskas un oglītes. Visa šī konstrukcija bija izbūvēta 4 pēdas (1,20 m) dziļā bedrē.

DA laiva bija nedaudz lielāka: tās garums – 15,8 m, bet platums – ap 4,5 m. Tā kā šī laiva jau bija izrakņāta, J. Dēringa izrakumi, atskaitot dažas trauku lauskas, citus rezultātus nedeva. Racēji gan viņam pastāstīja, ka zem humusa kārtas un akmeņu klājuma bijusi 4–5 pēdas (1,2–1,5 m) liela akmens plāksne, kas segusi no šķeltām akmens plāksnēm izliktu, 1,5 pēdas (0,45 m) garu kameru. Tajā bijušas smiltis, kalcinēti kauli, trauku lauskas un kāds metāla, šķiet, bronzas asmens. Mēģinot to attīrīt, tas pārlūzis un vēlāk nozaudēts.

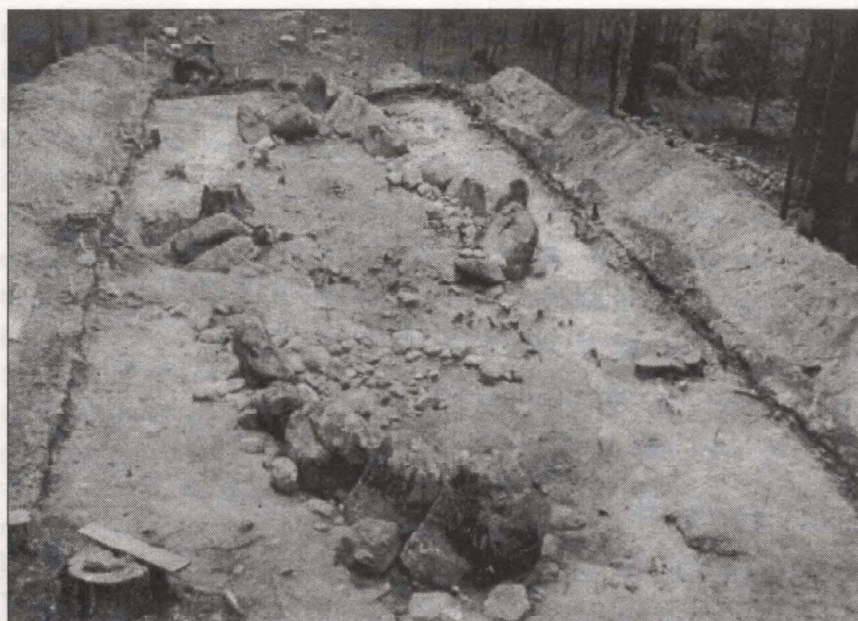
1999. gada izrakumiem un rekonstrukcijai tika izvēlēta DA laiva. Pēc priežu nozāģēšanas tā tika ietverta 7 x 18 m lielā izrakumu laukumā. No laivas bortiem bija saglabājušies 20 akmeņi. Laivas būvei izmantoti pelēcīgas un iesārtas nokrāsas granitoīdi. Visaugstākie bija masīvi, prizmatiskas formas laivas galu akmeņi, īpaši DA galā, kur akmens augstums bija 0,85 m. ZR galā akmens bija 0,8 m augsts. Virzienā uz laivas vidu bortu akmeņu augstums samazinājās līdz 0,4–0,3 m. ZA borta vidū izcēlās divi blakus stāvoši prizmatiski, 0,7 un 0,8 m augsti “duļļu” akmeņi. Pretējam – DR bortam šie akmeņi bija iekrituši izraktā bedrē, tāpēc to augstums nebija nosakāms. Atšķirībā no laivas galu

un duļļu akmeņiem bortiem izmantoti vairāk iegareni un plakani akmeņi.

Seno rakumu vieta laivas iekšpusē iezīmējās tās ZR pusē kā aizmilzusi, 0,3–0,4 m dziļa un 8 m gara ieplaka. Izraktās zemes bija uzņemtas uz abiem laivas bortiem. Bedres rakšana bija veicinājusi dažu laivas ZR gala akmeņu izkustēšanos; viens no tiem bija pat ievēlies laivas iekšpusē.

Ar 1. kārtu visā laukuma platībā tika norakts humuss. To savāca atsevišķā kaudzē, lai, vēlāk uzberot atpakaļ, ātrāk atjaunotos dabiskā zemesedze. Jau tūlīt pēc tumšās zemes norakšanas kvadrātā 6/C no bedres izmesto gaišo smilšu virspusē atrada 15 māla trauku lauskas un kalcinētu kaulu drumslas. Ar 2. kārtu noraka uz laivas malām uzņemto zemi un ar to sajauktos izpostītā bruģa akmeņus, pēdējos savācot atsevišķi, lai vēlāk izmantotu rekonstrukcijai. Šajā izrakumu stadijā skaidrāk iezīmējās sākotnējās vietās palikušie bortu akmeņi, pārrakumu vietas, kā arī vairāk vai mazāk saglabājušās akmeņu konstrukcijas laivas iekšpusē (1. att.). DA galā laivas iekšpusē kvadrātos 4–6/C–E bija saglabājusies laivas “klāja” bruģējums. Bruģējuma paliekas šaurā joslā tika konstatētas arī pie ZA borta akmeņiem kvadrātos 9–11/B–C (2. att.). Bruģis bija veidots no 10–15 cm lieliem akmeņiem divās kārtās. Kvadrātos 6/C–E uzmanību saistīja pieci seši 20–35 cm lieli akmeņi, kas bija novietoti rindā un savienoja abus laivas bortus. Konstrukcija atgādina laivas brangu. Kvadrātos 6/C–D gaišajā pamatzemē atklājās trīs mietu vietas 10 cm diametrā, 0,5 m attālumā cita no citas. Tās bija izvietotas vienā rindā apmēram Z–D virzienā. Nekur citur līdzīgas mietu vietas neatklāja.

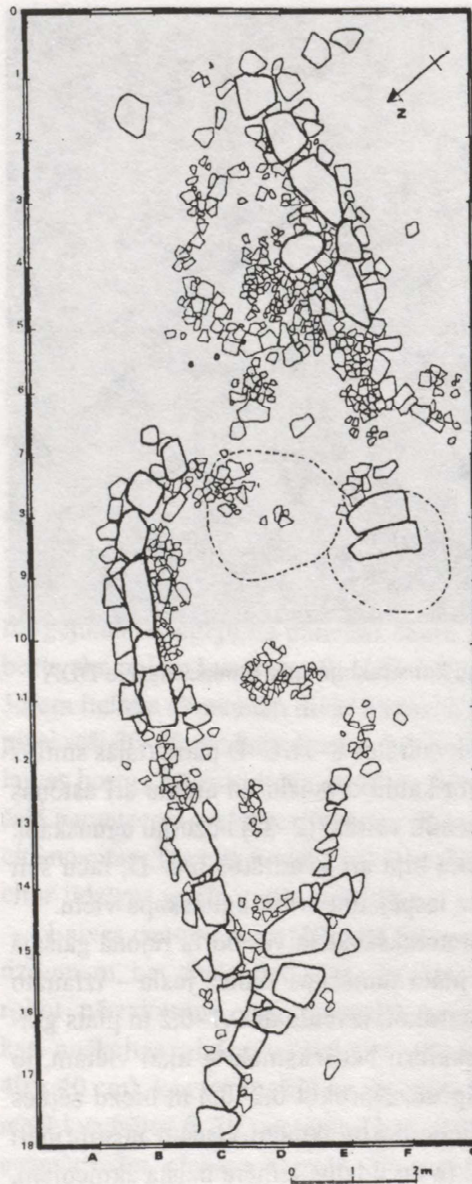
Laivas centrālajā un ZR daļā 19. gs. racēji bija ierakušies līdz 0,7 m dziļumam, bet divās vietās bija izraktas līdz 0,9–1,0 m dziļas bedres. Izrokot pārrakumus, bez izpostītā bruģa akmeņiem atrada arī vairākas nošķeltas plakanas akmens plāksnes (18 x 18, 25 x 20, 30 x 20, 40 x 40 cm), kas varētu būt no izpostīto ugunskaņu kamerām. Pārrakuma malā kvadrātos 6–7/C atrada arī kādu 60 x 60 cm lielu un ap 15 cm biezu, neapdarinātu, plakānu akmeni. Tā varētu būt kādas apbedījumu kameras

1. att. Bīlavu "velna laivas" akmeņu konstrukcijas pēc atrakšanas. No DDA

segplāksne. Laivas centrālajā daļā kvadrātos 8–11/C–D pārraktajās smiltīs savāca vairākus desmitus kalcinētu kaulu drumslu un atrada arī astoņas māla trauku lauskas. Šķiet, šeit izpostīti vairāki (2–3?) bezurnu ugunskaņi. Liela kalcinētu kaulu koncentrācija bija arī kvadrātos 6/C–D, taču šeit atrastās 66 māla lauskas norāda uz iespējamu urnas ugunskaņa vietu.

Pēc uzbērto pārrakuma smilšu norakšanas laivas bortu rajonā gaišajā pamatzemē iezīmējās 0,6–0,7 m plata tumšākas zemes josla – izlauzto lielo akmeņu vietas. Tumšo zemi izrokot, izveidojās 0,1–0,2 m plats grāvītis. Tā ārmala bija samanāma skaidri, bet iekšmala – tikai vietām, jo saplūda ar pārrakumu laivas iekšpusē. Norokot 0,2–0,3 m biezu zemes slāni laivas ārpusē, atklājās, ka lielie bortu akmeņi viscaur nostiprināti vajadzīgajā stāvoklī ar 0,25 x 0,35 m un līdzīga izmēra balsta akmeņiem,

2. att. Bīlavu "velna laivas" plāns
pēc 2. kārtas norakšanas

pēdējos liekot cieši citu pie cita gar borta ārmalu. Vietām šāda izmēra akmeņi bortu akmeņu balstīšanai bija izmantoti arī laivas iekšpusē, lai gan te pārsvarā lietoti mazākie bruģējuma akmeņi. Balsta akmeņi bija saglabājušies arī gar izlauzto bortu akmeņu vietām minētā grāvīša malās. Šie novērojumi bija svarīgi, veicot laivas rekonstrukciju.

Kopumā raksturojot izrakumu rezultātus, jāatzīst, ka netraucētus apbedījumus atklāt neizdevās. Spriežot pēc kalcinētajiem kauliem un māla trauku lauskām, laivas iekšpusē bijuši vairāki – varbūt trīs četri apbedījumi, no kuriem viens, šķiet, bijis māla urnā. Pavisam atrada 91 māla trauku lausku. Tās pieskaitāmas t.s. agrajai apmetstajai keramikai, lai gan uz dažām lauskām bija arī vājš švīkājums. No atrastajām kāda lauska bija ar izceltu pleca šķautni (K forma) un slīpu svītriņu rotājumu.

Šādi laivveida senkapi tiek datēti ar vēlo bronzas laikmetu. Izrakumos neizdevās iegūt materiālus, kas ļautu precizēt Bīlavu laivas hronoloģiju. Lai gan dažu iegūto kokogļu paraugu vecums vēl nav noteikts, ievērojot 19. gs. pārrakumus, nav pārliecības, ka šie paraugi saistīti ar senkapu izveidošanas laiku.

Pēc izrakumu pabeigšanas tika veikta laivas virszemes daļas rekonstrukcija. No 20 laivas akmeņiem savā sākotnējā vietā atradās 13. Četri akmeņi laivas ZR galā 19. gs. izrakto bedru dēļ bija nedaudz izkustējušies no sākotnējās vietas, bet viens ievēlies laivas iekšpusē. Ar sviru un mazāku akmeņu palīdzību tos nostādīja vajadzīgajā stāvoklī. DR borta abi lielie duļļu akmeņi bija ievēlušies laivas ārpusē izraktā bedrē, un tos izdevās izcelt tikai ar traktora palīdzību.

Trūkstošo bortu akmeņu aizstāšanai tika sameklēti līdzīgi granitoīdi, izmantojot šim nolūkam meliorācijas laikā no tīrumiem novākto akmeņu kaudzes 3–4 km apkārtnē. Kādā no šīm kaudzēm pie Gaismu mājām atrada 0,60 x 0,65 m lielu akmeni, kurā bija iegravēta 20 cm gara smailiovāla figūra, kas atgādināja laivu. Skandināvijā dažkārt uz velna laivu akmeņiem sastop atsevišķas simboliskas zīmes – varbūt arī mūsu atradums nāk no kādas nopostītas laivas. Atvestos akmeņus ievietoja atraktajos laivas bortu

3. att. Bīlavu “velna laivas” rekonstrukcija. No DDA

grāvīšos un vajadzīgajā stāvoklī nostiprināja ar atbilstošiem balsta akmeņiem. Līdzīgi oriģinālajiem akmeņiem, arī jaunatvestie tika likti tā, lai to sāni saskartos vai arī spraugas starp tiem nepārsniegtu pāris centimetru. Bortu vidusdaļā tika likti zemāki akmeņi, bet virzienā uz laivas galiem – augstāki. Bortu tukšajos posmos tika ievietoti 17 jauni akmeņi. Pēc tam kad laivas vidusdaļā izraktās smiltis bija sabērtas atpakaļ un pieblīvētas, no šajās smiltīs savāktajiem 10–15–20 cm lielajiem laukakmeņiem tika izveidots laivas “klājs”, kraujot akmeņus divās kārtās. Šī bruģējuma centrā tika novietots izrakumos atrastais plakanais akmens. Aizbērtā izrakumu laukuma dzeltenās smiltis noklāja ar tumšā humusa slāni (3. att.).

Laivas ZR galā aiz prizmatiskā galaakmens bija vēl divi akmeņi, kas sākumā radīja neskaidrības par to piederību DA laivai. Izrakumu gaitā

kļuva skaidrs, ka tie ir ZR laivas bortu sākuma akmeņi, kas palikuši neskartī. No tā secināms, ka abām laivām savienojuma vietā bijis viens kopīgs galaakmens. Abi ZR laivas akmeņi visumā tomēr ir nedaudz mazāki nekā atbilstošie DA laivas bortu akmeņi (arī pati ZR laiva bijusi nedaudz īsāka un šaurāka). Iespējams, ka tieši tāpēc ZR laivas bortu akmeņi kā vieglāk transportējami savulaik aizvākti celtniecībai, bet no DA laivas aizvesti tikai mazākie.

No abām Bīlavu laivām par galveno, pa priekšu "peldošo", ievērojot lielākos izmērus un lielo, masīvo galaakmeni, uzskatāma DA laiva. Pēc 19. gs. ziņām⁹ šīs laivas DA galā vēl bijusi taisna, uz priekšu vērsta akmeņu rinda (izrakumos tāda neatklājās, un tās garums nav zināms), kuru mēdza uzskatīt par simbolisku stūri.¹⁰ Pēc jaunākajiem atzinumiem, kas radušies, aplūkojot bronzas laikmeta kuģu attēlus klinšu zīmējumos, šādas uz priekšu izvirzītas akmeņu rindas uzskata par simboliskiem tarāniem pretinieku kuģu iedragāšanai. No Kurzemes laivām līdzīgs 5,15 m garš tarāns fiksēts laivai pie Birzniekiem¹¹ – tas tāpat bija vērsts DA virzienā, kā arī trešajai laivai pie Lībēm, kur akmeņu rinda bijusi 4,5 m gara.¹² Jāpiezīmē, ka visu triju laivu garums bija 14–15 m. Īsākām, 7–9 m garām laivām pie bij. Mušiņu mājām un pie Lībēm tāds izvirzījums nav konstatēts, tāpat tā nebija gandrīz 24 m garajai Plintiņu laivai. Acīmredzot laivas ar tarānu simbolizē īpašu kaujas kuģu tipu, kamēr garā Plintiņu laiva, kā arī īsākās Mušiņu un Lībju laivas būvētas pēc citiem – "civilo" laivu prototipiem.

Tiek uzskatīts, ka akmeņu laivās apbedītie, ievērojot nepārprotami skandināviskās apbedīšanas tradīcijas, bijuši imigranti no Gotlandes, kuru pēdas vēlāk izzūd.¹³ Švīkājums uz dažām trauku lauskām tomēr liecina, ka keramikas izgatavošanā sava loma bijusi arī vietējām tradīcijām, un tas norāda, ka šī kopiena nav bijusi izolēta no apkārtnes. Līdz šim nav izdevies atklāt laivveida kapiem atbilstošu apmetni, kas varētu dot plašāku ieskatu par šo jūras ļaužu dzīvesveidu un attiecībām ar vietējo kultūru.

ATSAUCES

- ¹ *Eriksson G.* Skeppssättningarna på Gotland. Typ, tid, rum och social miljö // Uppsats I Påbyggnadskurs I Arkeologi, särskilt nordeuropeisk, vid Stockholms Universitet, framlagd höstterminen 1987. Handledare: L. Bägerfeldt. – Stockholm, 1987. – S. 4, 7; Stenoch bronsålderns ABC / Red. C. Orrling. – Stockholm, 1991. – S. 201.
- ² *Okulicz J.* Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. – Wrocław; Warszawa; Kraków etc., 1973. – S. 318.
- ³ *Lang V.* Ein neues Steinschiffsgrab in Nordestland // Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. – 32. köide. – 1983. – Nr. 4. – Lk. 293–295.
- ⁴ *Lõugas V.* Sõrve laevkalmed // Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. – Tallinn, 1970. – Lk. 111–118.
- ⁵ *Döring J.* Die Teufelsböte in Kurland // Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850 bis 1863. Neue Folge. – Mitau, 1864. – S. 154–165.
- ⁶ *Grewingk C.* [Über die Steinschiffe von Musching und die Wella Laiwe oder Teufelsböte Kurlands überhaupt] // Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat. 1878. – Dorpat, 1879. – S. 115–121; *Grewingk C.* Die Steinschiffe von Musching und die Wella-Laiwe oder Teufelsböte Kurlands überhaupt // Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Neunter Band. – Dorpat, 1879. – S. 1–48.
- ⁷ *Šturms E.* Die Bronzezeitlichen Funde in Lettland // Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum Rigae, 19.–23. VIII 1930. – Acta Universitatis Latviensis Philologorum et Philosophorum ordinis series, tomus I, supplementum 1. – Rigae, 1931. – S. 103–144.
- ⁸ *Граудонис Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытнообщинного строя. – Рига, 1967. – С. 68–72.
- ⁹ *J. Deringam* to pastāstīja Lubezeres skolotājs Šteinfelds; sk.: *Döring J.* Die Teufelsböte in Kurland. – S. 159.
- ¹⁰ *Šturms E.* Die Bronzezeitlichen Funde in Lettland. – S. 127.
- ¹¹ *Grewingk C.* Die Steinschiffe von Musching und die Wella-Laiwe oder Teufelsböte Kurlands überhaupt. – Taf. I: 7.
- ¹² *Šturms E.* Die Bronzezeitlichen Funde in Lettland. – S. 132.
- ¹³ *Balodis F.* Senākie laiki. Latviešu senvēsture // Latviešu vēsture. – I sēj., 1. daļa. – Rīga, 1938. – 65. lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 69. lpp.